

Régiség az újért –
új a régiségért
Szerk.: Pukánszky Béla

Gondolat Kiadó,
Budapest, 2008

A neveléstörténet-írás új útjai

A Pukánszky Béla szerkesztésében megjelent tanulmánykötet a 2007 októberében Egerben megtartott neveléstörténeti szimpózium szerkesztett anyagát tartalmazza. A 15 magyar és német nyelvű tanulmányt tartalmazó kötet a Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg 2008-ban.

A neveléstörténészek kettős nyomvonalon haladva dolgozták fel a pedagógiatörténet-írás új jelenségeit: egyrészt foglalkoztak a neveléstörténet historiográfiájával, másrészt bemutatták azokat az új módszereket és témákat, amelyek ma jellemzik a neveléstörténeti kutatásokat. Beszámoltak a számítógépes diskurzus- és tartalomelemzésről, a történeti szociológiáról, ikonográfiáról, a kollektív biográfiáról, valamint az ötvenes évek magyar neveléstörténet-írásáról.

Németh András a magyar pedagógiai historiográfia kezdeteit vizsgálja az 1930-as évekig. Primer forrásanyagra támaszkodva elemzi a neveléstudomány fejlődését és a pedagógusképző intézmények megszületését, formálódását, valamint a szakma professzionalizálódását. A hazai neveléstörténet-írás német mintát követett, így megszülettek azok a tankönyvek, amelyek a tanító- és a tanárképzésben oktatott neveléstörténeti tartalmakat alapozták meg, de a 19. század végétől egyre nagyobb számban jelentek meg eredeti forrásanyagra támaszkodó neveléstörténeti monográfiák. Emellett a hazai egyetemeken fokozatosan kialakultak a neveléstörténeti kutatásokkal foglalkozó tudományos műhelyek egy-egy professzor vezetésével. A pedagógia történetében lejátszódott kanonizációs folyamatok határozták meg, hogy ki az, aki bekerült a neveléstörténet anyagába, ki az, aki kikerült onnan és miért; ennek kutatása a kánonelemzés.

Egy sajátosan új módszert, a diskurzuselemzést ismerhetjük meg Podráczky Judit kutatásában. Az 1891-es kisdedóví törvény születésének a körülményeit vizsgálja az előbb említett módszerrel. A parlamenti vita és a

törvény-előkészítés során elhangzott felszólalások analizálásával olyan szempontok is megragadhatóvá válnak a századforduló pedagógiai és politikai életéből, amelyek eddig (legalábbis az adott összefüggésben) rejtve maradtak.

Nagy Mária a temesvári állami tanítóképzőben 1912-ben végzett 32 férfi tanítói pályájának komparatív analízisét végezte el. Az így keletkezett kollektív biográfia árnyalt képet ad a 20. századi tanítótság életpályájáról. A kollektív biográfia vagy más néven prozopográfia segítségével lehetővé válik a makroszintű statisztikai elemzések, valamint a szubjektív életutak közt húzódó szféra leírása.

Nagy Péter Tibor a neveléstörténeti elitkutatásából hat jelentős témát emelt ki tanulmányában. (1) Leírja a magasán iskolázott csoport (elit) munkamegosztási, térbeli, generációs elhelyezkedését. (2) Meghatározza az elit (a felsőoktatásban való továbbtanulásra legjobban felkészítő) iskolák körét. (3) Az iskolán belüli elitcsoportok kialakulását vizsgálja. (4) Az oktatásügyi döntéshozók körének meghatározása és viselkedésük vizsgálata. (5) Társadalmi elitiek iskolaválasztási stratégiái. (6) Mely intézmények vezetnek a hatalmi elitbe?

A nemek közötti iskolázási különbségeket kutatta a Horthy-korszakbeli bölcsészdiplomások körében Bíró Zsuzsanna Hanna. Olyan változók tükrében vizsgálta a bölcsészdiplomát szerettek körét, mint az apa iskolai végzettsége, a felekezeti hovatartozás, valamint a lakóhelyként megnevezett település nagysága. A tanulmányból kiderül, hogy milyen belső és külső körülmények befolyásolták az adott korban a férfiak és a nők pályaválasztását.

Mikonya György a Herbart-recepció historiográfiai elemzésének új eredményeit mutatja be. Herbart tanainak a hatása a 19. században világszerte elterjedt. Herbarthoz és a herbartianusokhoz fordultak mindazok, akik a rendszerszemléletet vagy a pedagógia holisztikus megközelítését tartották fontosnak. Egyes követői továbbfejlesztették Herbart pedagógiai nézeteit, míg mások neveléstani dogmává merevítették a német neveléstudós rendszerét. Ez utóbbi tendencia hatására a herbarti pedagógia a mai köztudatban egyet jelent a merev, megújulásra képtelen, poroszos pedagógiával, ahol a pedagógiai alapviszonyban a tanuló tanulásra kényszerített passzív befogadó. A szerző vizsgálja a formális fokozatok tanát, amely Herbart rendszerének legismertebb összetevője, valamint az újszerű tananyag-elrendezési metódust, a kultúrhistoriai fokozatok koncepcióját. A tanulmány hozzájárul ahhoz, hogy a szakirodalmi kánonná merevedett herbarti elmélettel kapcsolatos féltevértések és félremagyarázások tisztázódjanak.

Sáska Géza a reformpedagógiai recepció kutatásának módszertani problémáival foglalkozik. Elemzi a neveléstörténet-írás normatív és leíró módszerét. Foglalkozik az organikus és konfliktuselvű társadalomfelfogással mint a kutatást meghatározó szemléletmóddal. Elemzi azt az oktatáspolitikai folyamatot, amelynek során 1945 után kialakult az új szakmai kánon, kicserélték a pedagógiai szakma teljes elitjét.

Az 1950-es évek első felének neveléstörténet-írása a témája Szabolcs Éva tanulmányának. Arra keresi a választ, milyen lehetőségei és esélyei voltak a neveléstudomány tudományos igényű művelésének azután, hogy 1948–49-től politikai és ideológiai elvek határozták meg

a pedagógia művelését, a pártosságon alapuló szocialista pedagógia kizárólagosságára volt szükség. Az ötéves tervek megjelentek a tudományos életben is, a kapitalista neveléstörténetre jellemző témákat kiostálták a pedagógiatörténeti kánonból.

Az előző témához kapcsolódik Nóbik Attila tanulmánya, melyben az ötvenes években írott és a felsőoktatásban használt neveléstörténeti tankönyveket jellemzi. A szerző korabeli szövegcsoportokat elemez Tettamanti Béla, Tanay Antal, Árpássy Gyula, Ravasz János és más szerzők tollából. A korszak pedagógiatörténet-írására jellemző a kommunizmus felé tartó társadalmi fejlődésbe vetett hit, a szocialista embertípus dicsérete.

Géczi János az ikonográfia diszciplináris fejlődését mutatja be. Ez a tudományág sajátos nézőpontja és módszertani repertoárja révén megújulásra készítette a történelemtudományt, és éreztette hatását a művészettörténet-, a művelődéstörténet- és a neveléstörténet-írásban is. Az ikonológia kutatásmetodológiájának megjelenését az ezredforduló táján lehetett megfigyelni. Ma már egyre többen foglalkoznak a pedagógiai összefüggésben megjelenő képiség feltárásával és analizálásával. A kép a könyvet illusztráló szerepen túl rejtett információkat is ad. Új ismeretekre tehetünk szert az ábrázolt pedagógiai viszonyok, jelenségek, eszközök elemzésével. Ebből látható, hogy egy adott korszak neveléstörténeti jellegzetességeinek feltárásakor a szövegcsoportok mellett primer forrásként kezelendő a rendelkezésre álló képanyag. Az ilyen jellegű vizsgálódásokat ma már nagymértékben megkönnyítik az interneten rendelkezésre álló tematikus képgyűjtemények.

A fenti témához kapcsolódik Ulrike Mietzner és Ulrike Pilarzyk tanulmánya, akik részletes elemzést adnak a képtudományok keletkezéséről és fejlődéséről, valamint útmutatást nyújtanak a kutatóknak egy adott képtípusnál alkalmazható interpretációra.

Sanda István Dániel és Varga Kornél a Pedagógiatörténeti Diskurzuskutató Műhely eddigi tevékenységéről számolnak be, a műhely az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskolájának keretei között működött. Az elmúlt 30 év alatt indított neveléstudományi folyóiratok szövegeiből vett részleteket analizáltak számítógép segítségével előzetesen kialakított szempontok alapján. Az elemzéseket a neveléstudomány és határtudományai kapcsolatának főbb sajátosságaira vonatkozóan végezték el. Ez abból a szempontból volt érdekes, hogy megtudják, milyen arányban kerültek ki a pedagógiai folyóiratok szerzői a neveléstudomány reprezentánsai közül, és mely tudományágak képviselői kapcsolódtak be a neveléstudományon kívülről a pedagógiai tárgyú diskurzusokba. Az erről alkotott képet néhány felvett független változóval még inkább árnyalttá tették. Megnézték az egyes folyóiratok szakirodalmi hivatkozásai alapján, hogy a különböző szakmacsoportok egymás közti kommunikációját mi jellemzi, kik tekinthetők a magyar neveléstudományi diskurzus legfontosabb szereplőinek. A vizsgálatból kiderült, hogy az utóbbi tíz évben Magyarországon a különböző szakmai csoportok mennyire folytatnak intenzív párbeszédet. Hivatkoznak-e egymásra vagy más tudományterületek periodikáira, tehát zárt-e vagy nyitott a magyar neveléstudomány. A tartalomelemzés módszerével felállították a leggyakrabban hivatkozott személyek listáját. A további vizsgálatok célja az, hogy megállapítsák: a diskurzusban részt vevő személyek a neveléstudomány minősített oktatóin kívül milyen szakemberek (gyakorló pedagógusok, intézményvezetők, oktatásfejlesztők vagy államigazgatási szakemberek).

A diskurzuselemzést végző számítógépes szoftvernek az alkalmazásával ismertet meg bennünket Varga Kornél. A diskurzust informatikai szempontból irányított gráfként fogják fel, amelynek az a lényege, hogy a háló egy eleme több más elemre hivatkozhat, és az adott elemre is többen hivatkozhatnak, de van az egésznek egyértelmű irányítottsága, amelyben nem lehet visszahivatkozás. Minden olyan kapcsolatrendszer informatikai értelemben diskurzusnak tekintenek, amely irányított gráffal reprezentálható.

A modern módszerek után egy tradicionális szövegelemző és -értelmező eljárásról, a hermeneutika alkalmazásának lehetőségeiről és korlátairól ír *Johanna Hopfner*. Tanulmányának a középpontjában Friedrich Schleiermachernek, a klasszikus német pedagógia kiválóságának (akit sokáig méltatlanul mellőztek) a hermeneutikával kapcsolatos gondolatai állnak. A hermeneutika fontos a pedagógiai megértés szempontjából mind elméleti, mind gyakorlati síkon. Schleiermacher a hermeneutikát a megértés művészetének tekinti. A megértés négy módját különbözteti meg: a nyelvtani interpretációt, a pszichológiai-technikai interpretációt, az összehasonlító interpretációt és a divinatorikus interpretációt. Schleiermacher szerint mind a négy interpretációs módszer fontos, ebből következik: „Die glückliche Ausübung der Kunst beruht (...) auf dem Sprachtalent und dem Talent der einzelnen Menschenkenntnis.” Láthatjuk, hogy Schleiermacher szerint a pedagógusoknak rendelkezniük kell hermeneutikai ügyességgel, vagyis beszédtehetséggel és emberismerettel.

Dombi Alice a kulturális emlékezet sajátos megjelenési formájával, a pedagógiai emlékezet írott dokumentumaival foglalkozik egy 19. századi magyar pedagógus, Kiss Áron szövegei alapján. A kulturális emlékezet sok szaktudományt foglalkoztat (agykutatás, pszichológia, történetírás, irodalomtudomány, filozófia), de komplexitása miatt sajátos módszereket kell alkalmazni. A kulturális emlékezet rítusokban, ünnepekben, mítoszokban, kanonizált szövegekben jelenik meg. A kulturális emlékezet különös területe a nevelési emlékezet, amely írott és íratlan források segítségével adja tovább a pedagógiai tapasztalatokat, a korszak mentalitástörténetének sajátos részeként. A kulturális emlékezet mellett létezik a kommunikatív emlékezet, amely a pedagógiai hatások emlékezeti szinten való továbbadásában különösen jelentős szerepet játszik. A vizsgálódás Jan és Aleida Assmann kulturális emlékezettel kapcsolatos teóriájára és Gérard Genette strukturalista irodalomelméleti koncepciójára épül. A tudományok közti átjárásnak ez a transzdiszciplináris formája, amely az irodalomtudomány legfrissebb metodikai irányzataira épül, a jövőben induló neveléstörténeti kutatásoknak új lendületet adhat.

A tanulmánygyűjteményt haszonnal forgathatják a neveléstörténet-írás iránt érdeklődők, a pedagógia szakos hallgatók, illetve neveléstudománnyal vagy művelődéstörténettel foglalkozó doktoranduszok, kutatók.

Lennerné Patkó Ildikó